

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'38:82

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/23.166363>**Ольга САХАРОВА,**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри мовНаціональної музичної академії України імені П. І. Чайковського
(Київ, Україна) olsakh@ukr.net**ДОМІНАНТНА МОВНА ОСОБИСТІТЬ ПЕРСОНАЖА
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ**

У статті розглядається моделювання персонажів драматичних творів як мовних особистостей, що належать до певних соціальних типів. Дослідження домінантної мовної особистості ґрунтується переважно на психологічних концепціях, зокрема А. Адлера. На матеріалі п'єс сучасних українських драматургів було розглянуто особливості мовленнєвого моделювання «домінантних» персонажів, доведено, що типовими ознаками є використання вставних конструкцій із семантикою активізації уваги співрозмовника; вживання модальних, оцінних, екзистенційних предикатів, а також предикатів впливу. Мовленню домінантних особистостей нерідко притаманні експресивність, що виявляється, зокрема, в окличних реченнях та парцельованих конструкціях. До найпоширеніших мовленнєвих жанрів належать «Погрози», «Заклики», «Осуд», «Претензія», «Догана».

Ключові слова: мовна особистість, домінантна мовна особистість, драматургійний дискурс.

Olga SAKHAROVA,Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department
of languages Petro Tchaikovsky
National Music Academy of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) olsakh@ukr.net**DOMINANT LANGUAGE PERSONALITY OF CHARACTER
IN THE MODERN UKRAINIAN DRAMATURGY**

The article deals with the modeling of drama characters as language personalities which is confirmed by the newest scientific classifications as well as authors reflections. According to the analyses of discussions popular in modern language personology it can be concluded that actuality of the research of social types of language personalities who are formed mainly by the society itself and implemented significant mental behavior and language programmes of their representatives. Among studied samples – the most important is the phenomenon of dominancy which has psychological, social and philosophical meaning.

The investigations of dominant language personality are based on the psychological concepts, in particular A. Adler, who proved that the ambition to be important, have some privilege in society toward authorities are based on the feeling of inferiority and the desire to overcome it.

Key factor of such social status is not only the leading roles in definite institution (society, corporation, firm, organization or family) and also an opportunity to subjugate other people in any discourse.

That is why to such type of personality can be related teachers, clerks or people who have, perhaps, dominant function in temporal social hierarchy.

This psychological factor has bright artistic embodiment in modern Ukrainian dramaturgy. The specifics of language modeling of characters – dominant language personalities is studied on the material of plays written by O. Goncharov, G. Legkoy, P. Perebuyinis, I. Yuzyuk.

It was found out that in the ironic context the antroponim itself presents the character: in surname (Velikanov) common name (master) and numeral (the first). It is proved that typical features of the language dominant personality are the usage of plug-in constructions with the semantics of the activation of the interlocutor attention. Also the usage of modals, evaluating, existential and influential predicates are very spread.

So language dominant persons expressivity is very often reflected in their specific language rich in exclamations and parcel constructions.

Also it was found out that the most popular genres used by the dominant language person are threats, calls, judgments, claims, rebukes.

Summing up, the dominant language person reflects such type of cognitive model of the person whose social status has significant meaning and its language is defined with the help of specific markers.

Key words: *language personality, dominant language personality, dramatic discourse*

Постановка проблеми. Антропологічне спрямування сучасного мовознавства передбачає активізацію лінгвістичних досліджень у галузі лінгвістичної персонології. Розмаїття підходів та аспектів дослідження мовної особистості зумовлює інтерпретацію поняття як інваріанта, що фокусує загальні особливості, потенційну здатність використання людиною мови, завдяки чому вважаємо за можливе аналізувати мовну особистість персонажа драматичного твору.

Аналіз досліджень. В українському та світовому мовознавстві є чимало праць, присвячених феномену мовної особистості (К. Ажеж, І. Голубовська, Ю. Караулов, В. Карасик, В. Красних, І. Синиця, Л. Славова тощо), теорії дискурсу (А. Загнітко, В. Макаров та ін.), теорії мовленнєвих жанрів (Ф. Бацевич, А. Вежбицька, В. Дементьєв та ін.). Крім лінгвістичних праць, присвячених мовленню людини, виникає потреба в аналізі психологічних досліджень особистості, а в конкретній ситуації звертаємося до праць А. Адлера щодо психологічних засад потреби людини до домінування. З іншого боку, у фокусі лінгвістичних дискурсивних досліджень опиняється також драматургійний дискурс (В. Корольова).

Мета статті – проаналізувати домінантний тип мовної особистості як персонажа драматургійного дискурсу, визначити репертуар мовних засобів та мовленнєвих жанрів, притаманних аналізованому типу особистості.

Виклад основного матеріалу. Дослідження мовної особистості останніх десятиліть визначаються розмаїттям поглядів та підходів, серед яких відзначаємо концепцію В. В. Красних, яка запропонувала розмежовувати мовну, мовленнєву, комунікативну особистість та людину, яка говорить (Красних, 1997: 37). Подальше осмислення багатовимірного тлумачення поняття зумовило розуміння мовної особистості як інваріанта людини, яка не лише потенційно здатна брати участь у комунікативному процесі, але й вербалізує свій внутрішній світ та численні зовнішні контакти з довкіллям за допомогою обраних мовних засобів.

Із цих позицій пропонується розглядати створений драматургом персонаж як модель мовної особистості. Віддзеркалюючи різноманітні екзистенційні ситуації за допомогою відтворення процесу комунікації, драматичний твір існує і як жанр літератури, і як текстовий матеріал для театраль-

ної вистави. Драматургійний дискурс як у текстовій, так і в театральній іпостасях, як феномен мистецтва, виявляється своєрідним дзеркалом буття, що дає підстави аналізувати не тільки мовну особистість автора-драматурга, але й створених ним персонажів, на що вказувала і В. В. Корольова (Корольова, 2016).

Характеристика мовної особистості персонажа здійснюється і через відтворення внутрішнього світу людини, і через різні форми соціальної взаємодії.

Системність та варіювання соціальних стосунків, введення соціальної ролі особистості передбачають встановлення певної ієрархії взаємин між людьми. Прагнення до опанування вершин конкретної моделі світу розглядається насамперед у психологічній площині. Згідно з концепцією А. Адлера (Адлер, 2017), прагнення до значущості, переваги в суспільстві, до влади ґрунтуються на почутті неповноцінності та бажанні подолати це почуття. Третім чинником владної психології науковець називає відповідне соціальне середовище. Глибоке психологічне коріння феномена зумовлює поведінку особистості, зокрема, мовленнєву поведінку.

Особистість, спрямована на самоствердження в соціальній ієрархії, переважно найпривабливішою сприймає свою роль як «Першого». Суттєвим чинником такого соціального положення виступає не лише керівна роль у певній інституції (товариства, корпорації, фірми, організації чи сім'ї), а й можливість підпорядкування собі інших осіб. Тому умовно до такого типу особистостей можна віднести вчителів, будь-яких чиновників чи осіб, що у певній, можливо тимчасовій, соціальній ієрархії набули домінантних функцій. Цей психологічний чинник яскраво представлений в сучасній українській драматургії.

Домінантні маркери можуть бути закодовані в самій назві антропоніма чи в номінації-прізвищі – Великанов Олександр Данилович (батько Марини, відомий політик, громадський діяч, 65 років), чи в загальній назві, що позначає пріоритетний статус, хоча й невизначений – Хазяїн (особа з невизначеним статусом і родом занять, 35 років). Саркастичне осмислення феномена ілюструє прагнення підвестися над соціальними стосунками, що зумовлює й номінацію персонажа – Месія.

Організація мовлення домінантних особистостей вельми показова:

Сірий. (Гнівно.) *Яка ж ти тварюка, адвокате! Невже за гроші ти спроможний на такі підлості?*

Вовчук. (Сміється.) *І за гроші теж... (Перестає сміятися, надзвичайно серйозно.) Але не тільки... Бачите, у світі існує порядок: є перші, є другі, є треті, ну, і так далі – порядок чисел знаєте. Другі повинні коритися першим, треті – першим і другим... І так далі... А ви цей порядок порушуєте. Ви, мільйонний за порядком, а вести себе хочете, як перший. (Сердито, шаленіючи.) Так не буде! Ти за мною і завжди будеш за мною! Завжди! Якщо ні, то я тебе примушу. Я займав своє місце не для того, щоб такий дріб'язок, як ти, пробував мене ігнорувати, пробував мені морду бити. Для тебе я бог! І я тобі це доведу.*

(І. Юзюк «Мурашник»)

Апелюючи до мовленнєвих жанрів повчання та погрози, персонаж моделює мовлення чітко і послідовно, короткими реченнями. Динаміка емоційних станів по відношенню до співрозмовника вдало віддзеркалюється в ремарках: сміх виступає реакцією на слова співрозмовника, що контекстуально (і в сценічному виконанні) передбачає нищівне ставлення до візаві, серйозний вигляд супроводжує інформацію про соціальну ієрархію відповідно до власної картини світу, емоційний вибух (Сердито, шаленіючи) стає адекватним фоном для відтворення паранойяльного прагнення до влади, зокрема над співрозмовником. Пояснення законів світоустрію у власній інтерпретації викладено як повчання, що містить вставні конструкції із семантикою активізації уваги співрозмовника (Бачите), буттєвими та модальними предикатами (існує, повинні). Моделювання бажаної картини в майбутньому, відтворене у жанрі погроз, містить окличні речення з предикатами активного впливу та буттєвими (буде, примушу). Самоідентифікація з Богом (Для тебе я бог), що продовжує причинно-наслідкові зв'язки, які пояснюють необхідність та важливість положення мовної особистості в соціальній ієрархії, підкреслює хворобливість сприймання світу та людей персонажем.

У моделюванні офіційного дискурсу домінантна особистість виявляє себе у відповідних мовленнєвих жанрах і має свій специфічний синтаксис:

Кошевий. *Ви знаєте, що сьогодні я був у голови. Леонід Данилович буде особисто контролювати розлід. Кожний день йому будуть доповідати про досягненні результати. Я думаю вам не треба пояснювати на кого, в першу чергу, лягає відповідальність за оцей провал. Вже голови полетіли. І полетять ще, я вам гарантую! Я знаю, який відсоток викрадених шедеврів вдасться від-*

шукати та повернути. Мені відомі труднощі розкриття таких справ. Ми повинні зараз не про це думати. Тепер усі дивляться на нас. Які будуть наші дії в цій складній ситуації. Не забувайте, мова йдеться про честь мундиру! Ми повинні продемонструвати всій громадськості наш високий професіоналізм!

(Г. Легка «Справа про пектораль»)

Мовлення начальника виявляється малоінформативним, проте всебічно презентується особа самого мовця. З одинадцяти речень фрагменту доповіді на нараді чотири мають предикативний центр із підметом (суб'єктом) «я» і ментальними та екзистенційними предикатами (був, думаю, знаю, гарантую), з яких один опиняється в позиції підрядного речення. Звертаючись до колективу, керівник формулює завдання, конструюючи речення з підметом «Ми» та модальним присудком повинності (повинні). Ділової загадковості набуває неозначено-особове речення в контексті апеляції до «голови» (з аллюзією на президента). Важливим елементом промови виступає і згадування «усіх». За спостереженнями психологів, апеляція до узагальнення зазвичай не має реального підґрунтя, бо за «усіма» не стоїть ніхто реальний [Калина]. Виникають такі узагальнення або в емоційно піднесеному стані, або для надання значущості породжуваній інформації.

Парадокс соціальної ієрархії полягає в тому, що кожний «Перший», що формально чи вдавано очолює певну соціальну групу, підпорядкований іншим «Першим» в іншому соціальному колі, що відзеркалено у фрагменті з п'єси Перебийноса «Коридор»:

Я слухаю вас, дорогий Перший!

Голос Першого. *Мене зовсім не задовольняє морально-політична атмосфера у ваших підрозділах. Ваші підлеглі через голову свого прямого керівництва зухвало пробиваються на прийом у вищі інстанції, бомбардують нас дріб'язковими проблемами, дошкуляють особистими справами. Це неподобство!*

Бос (тисклявим голосом). *Ясно, дорогий Перший... Розумію ситуацію. Вживемо невідкладних заходів.*

Голос Першого. *А що ви збираєтеся робити з цим... (Зневажливо). Референтом?*

Мовній особистості персонажа «Першого» не притаманні будь-які етикетні елементи комунікації. Своє ставлення до нижчого за статусом він моделює через предикати модальні із запереченням (не задовольняє) та активної дії з негативними оцінними конотаціями (пробиваються, бомбардують, дошкуляють). Протиставлення власної «величі»

здійснюється й через оцінні атрибути (дріб'язкові). Віддаленість та зверхнє ставлення мовця віддзеркалює й повторювальний присвійний займенник (Ваші). Стверджуючись у мовленнєвому жанрі «Претензія», персонаж представляє ситуації, що неможливі у відповідності з його картиною світу.

Але не менш виразно видається мовна особистість підлеглого в цій ситуації персонажа Боса.

Бос. Ну... (Не знає, що казати. Гарячково шукає слова). Впливатимемо... Практично і теоретично... Нехай підвищує свій ідейно-професійний рівень.

Голос Першого. Що? (Невдоволено). Який це там рівень? Що ви мелете? Що за школярські витребеньки!

Бос (затаюючись). Але ж, дорогий Перший, після вашої теплої розмови... Коли ви сказали: «Працюйте».

Голос Першого. Правильно! У нас хто не працює, той не їсть. Хай працює... (з натяком) де хоче...

Бос (приголомшений, жваво белькоче). Ясно... Ясенько... Ваше мудре слово беремо до неухильного виконання. (Захопившись). Натяк зрозумів...

Голос Першого. Який це натяк? (З погрозою). Ви обличте ці професорські звички! Пора би вже мислити і діяти самостійно...

Бос (белькоче). Розумію... Самостійно... Вибачте, я хотів сказати...

Голос Першого (роздратовано). Залиште при собі те, що ви хотіли сказати!..

Важливим компонентом комунікативної партії Боса виступають вербальні та невербальні діалогізовані репрезентативні ремарки (Не знає, що казати. Гарячково шукає слова, затаюючись). Будучи розчавленим морально, персонаж намагається догодити керівникові, вживаючи шаблонні фрази, кожна з якої стає приводом для подальшого «невдоволення» співрозмовника.

Доповнює тональність комунікації монологізована розширена ремарка:

На мить залягає моторошна тиша. Зі стелі падає якесь космічне відлуння. Бос побожно-забобонними очима дивиться вгору і зіпає роззявленим ротом, наче риба на березі.

Продовження нарікань у жанрі претензій конкретизує вимоги керівництва, що припустиме в будь-якому статусно-орієнтованому дискурсі.

І ще одне. Мене інформують про недопустиме зволікання з доповідною на Класика. В чому справа?

Бос (неприродно вигинається всім тілом). Так-так-так, є трішечки. Тут у нас неув'язочка...

Голос Першого (на високій ноті). Плювати мені на ваші неув'язочки! Чортзна-що! Не Ана-

рат, а якийсь бордель... Ви мене щораз більше розчаровуєте, Босе! Майте на увазі, це велика політика. Доповідна потрібна негайно! Все!..

Світло раптово гасне. Даленіє космічне відлуння. Завіса засувається.

Співвідношення відвертого хамства з боку «Першого» та моделювання значущості ситуації саркастично моделює абсурд дискурсу та мовних особистостей, що в ньому функціонують.

Подальший розвиток подій передбачувано представляє зміну функцій дійових осіб, де розчавлений щойно підлеглий дзеркально відображає поведінку з нижчими від себе за статусом:

Бос (сердитим фальцетом). Перший страшенно невдоволений вами. Де доповідна?

Погонич (хапається за чистий аркуш на столі). Та де? Можна сказати, ще в чорнилі...

Бос (люто звивається удавом). Та киньте ви ці свої заяложені штапти! Набридло! (Хмикає плаксиво). Тут не до патякання... Доповідна потрібна негайно!

Погонич. Але ж ви знаєте, Босе...

Бос (нетерпляче). Знаю, наперед знаю все, що ви можете сказати (Дметься. Рубає долонею повітря). А ви не сидіть весільним генералом. Інших клерків мобілізуйте. Нульового залучіть. Самі манжеттики засукайте, якщо не можете справитися з підлеглими... (Вибачливо). Зрозумійте ви, це велика політика!

(П. Перебийніс «Коридор»)

Створення поля значущості та відповідного світоустрію навколо нього є пріоритетною темою для домінантної особистості. Її причетність до вищого чи найвищого щаблю соціальної ієрархії зумовлює відчуття зверхності. Культивування мовленнєвих жанрів «Претензій», «Догани», комунікативних стратегій «Обурення», що переходить у відверте хамство, є ключовим аспектом домінантної мовної особистості.

Відчуття першості, пріоритетності по відношенню до співрозмовника виявляється і в демонстрації своєї значущості щодо нього:

Веліканов (сердито). А мені начхати на твої вибачення! Ти ... хто є такий? Ти прийшов у мій дім голим, босим і голодним студентом. Я тебе одягнув, нагодував. Я тобі зробив аспірантуру. Я зробив тебе доктором наук. Я тобі зробив столічну клініку. Не Мухасранськ якийсь, а столичну, престижну клініку. Я тобі зробив кар'єру. Ти, випадково, не забув, що я призначив тебе головним лікарем клініки при моєму фонді? Га!?! При моєму фонді! Дякуючи мені ти заробив гроші. Шалені гроші... У тебе великий будинок у престижному районі, шикарний автомобіль, одягнений від

Армані. Годинник – скільки? – десять штук зеленими, напевне? Та ні! Всі сорок – не менше! Це ж Швейцарія! Ти смачно їси, солодко п'єш, відпочиваєш на кращих курортах світу. Тусуєшся серед серйозних людей. І це все я!!!

Через емоційне мовлення, якому притаманні повтори (*заробив гроші. Шалені гроші*), окличні та питальні конструкції, домінантна мовна особистість персонажа проводить паралель між «я» і «ти», залишаючи співрозмовникові роль тіні.

Полупанок (*винувато*). *Я все пам'ятаю і за все вдячний. Але невже у всьому цьому немає моєї заслуги?*

Веліканов. *Твоя заслуга, що ти мій зять. Послухай, Василю, ти граєш у моїй команді. І маєш грати за моїми правилами. І цим все сказано. Якщо ти не хочеш грати за моїми правилами, або, борони тебе боже, вирішив зіграти у чужій команді – тоді все це у тебе не «по-понятію». Зрозуміло я висловився?*

Полупанок (*ображено*). *Зрозуміло... Я – раб, або папуга з пташиного ринку: клітка, харч і белькотіння на втіху господарям.*

Веліканов. *Саме так, дідько тебе забирай! Саме так! Твій номер шість у моїй команді! От бери і чиркай! Це плата за твоє безтурботне і щасливе життя. А як ти гадав? За все у житті треба платити. І плата, інколи, – ціле життя.*

(Юзюк «Убити хохла»)

Встановлений порядок, що відповідає картині світу домінантної особистості, зазвичай чітко структурований та пронумерований, тому в діалогах поширеними виявляються порядкові числівники.

Висновки. Отже, домінантна мовна особистість віддзеркалює такий різновид когнітивної моделі людини, коли положення в соціальній ієрархії набуває важливого значення. Зазвичай концентрація особистості на власному домінантному положенні свідчить про певні психологічні проблеми, хоча може й виражати природню амбітність.

Типовими ознаками домінантної мовної особистості є використання вставних конструкцій із семантикою активізації уваги співрозмовника; вживання модальних, оцінних, екзистенційних предикатів, а також на предикатів впливу. Мовленню домінантних особистостей нерідко притаманні експресивність, що виявляється, зокрема, в окличних реченнях та парцельованих конструкціях, повторах. До найпоширеніших мовленнєвих жанрів належать «Погрози», «Заклики», «Осуд», «Претензія», «Догана». Хворобливих форм ствердження особи як домінантної набуває у комунікативному процесі, коли мовна особистість акцентує увагу на соціальній ієрархії та вдається до прямих образ та хамства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. А. Адлер. О стремлении к превосходству. Санкт-Петербург: Астер-Х, 2017. 44 с.
2. Корольова В. Комунікативно-прагматична організація сучасного українського драматургічного дискурсу : монографія. Дніпро : Ліра, 2016. 382 с.
3. Красных В. В. Коммуникативный акт и его структура. *Функциональные исследования*: сб. ст. по лингвистике. Вып. 4, 1997. С. 34–39.
4. URL: <https://www.dramaworld>.

REFERENCES

1. A. Adler. O stremlenii k prevoshodstvu [About striving for excellence]. Spb: Aster-Ch, 2017, 44 s. [in Russian].
2. Korolyova V. Komunikativno-pragmatichna organizatsiya suchasnogo ukrayinskogo dramaturgiynogo duskursy [Communal-pragmatic organization of the Ukrainian Ukrainian drama discourse]: monographiya. Dnipro: Lira, 2016, 382 s. [in Ukrainian].
3. Krasnuh V. V. Comunikativnuy act u yogo structura [Communicative act and its structure]. *Funktsionalniye issledovaniya*: sb. st. po Linguistike. Vup. 4, 1997, s. 34–38 [in Russian].
4. URL: <https://www.dramaworld>.